

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

УДК: 327 (477:438), 1939/1945”

© *Юрій Макар*
(*м. Чернівці*)

ПЕРЕДУМОВИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Нинішнього року минає 70-та річниця *волинських подій*, пов'язаних з загибеллю десятків тисяч етнічних поляків влітку 1943 р. на Волині внаслідок загострення українсько-польського протистояння. За часів СРСР та народної Польщі це питання особливо не піднімалося. Все без будь-якого аналізу відносилось на рахунок *українських буржуазних націоналістів, фашистських прихвостнів, зрадників українського народу* та інших епітетів, якими нагороджували тих, хто виборював незалежність Української держави (вже вкотре за багатовікову історію і, щонайменше, вдруге на той час у ХХ ст.)

Ситуація змінилася з розвалом *світової системи соціалізму* та її оплоту – Радянського Союзу. Став можливим доступ до документів, до яких вчені не могли б ніколи добратися за попередніх умов. І, чи не вперше, з'явилася можливість відверто трактувати історичні явища, пов'язані з *міжлюдськими взаєминами*, в нашому випадку – *українсько-польськими*.

Те, що впродовж століть в українсько-польських міжлюдських взаєминах накопичилося чимало негативних стереотипів, ні для кого не є таємницею. Як не є таємницею і нагальна потреба усунення тих стереотипів, про що вже добрих два десятиліття говорять обидві сторони, починаючи від президентів обох країн і закінчуючи зустрічами на низовому рівні. Показовим у цьому плані є проведення майже впродовж десятиліття циклу міжнародних семінарів під об'єднуючою назвою *Україна – Польща: важкі питання*, які проходили по чергово на базі Волинського (тепер Східноєвропейського) національного університету імені Лесі Українки в Луцьку і Академії Міністерства національної оборони Польщі у Рембертові під Варшавою. Сторони завзято сперечалися, щоб переконати одна одну у своїй правоті. Оскільки по кожній парі доповідей на ту саму тему (по одній з кожного боку) складалися протоколи *узгоджень і розбіжностей*, то стало зрозумілим, що з багатьох питань ми знаходили спільну мову. Але не з усіх. Польська сторона, особливо це спостерігається у *круглі траурні ювілеї Волинських подій*, постійно намагається звинуватити українську у безпричинному винищенні поляків на Волині у 1943 р., хоч це не відповідає дійсності. Фальсифікація, по суті справи, йде у двох площинах. Польська сторона ніяк не хоче визнати, що найважливішою причиною, яка викликала, нелюбов українців до поляків, було недобррозичливе ставлення польської влади до перших, м'яко кажучи, у міжвоєнний період. Крім того, сам факт вбивства поляків на Волині під час Другої світової війни

подається під кутом зору односторонньої розправи над ними з боку українців. Це, знову ж, м'яко кажучи, розходиться з правдою, бо йшло взаємне винищення, в якому безпосередню і опосередковану участь брали і окупаційні німецькі військові, і радянські партизани, інколи творячи радянсько-польські загони, і, зрештою, чисто польські загони. Останні нищили цілі українські села, так само, як українські загони нищили польські.

Сказане вище не означає, що автор хоче оправдати дії української сторони. Зовсім ні. Заслугують на осуд дії з обох боків. Колись очевидно наступить *момент істини*, коли обидві сторони взаємно дійдуть висновку, що провину потрібно *ділити на двох*. Історично – це надзвичайно важливо, якщо враховувати, що на тих *українських етнічних землях*, котрі після війни залишилися у складі Польської держави, *фізичне винищення українців* мало місце від самого початку Другої світової війни. 6 квітня нинішнього року авторові цих рядків довелося взяти участь у звітно-виборній конференції Волинського ветеранського громадсько-культурного товариства *Холмщина*. Нині такі товариства діють, крім Луцька, ще у ряді міст України, зокрема, у Львові, Рівному, Києві, Тернополі тощо. Крім чисто організаційних зборів, вони проводять конференції, конгреси, присвячені подіям, пов'язаним з *вигнанням з Отчого краю*. Згадана вище конференція мала, формально кажучи, вирішувати питання організаційного характеру. Але можна зрозуміти людей, які брали слово для виступів. Переважна більшість з них досягла вже поважного віку. Кожен виступаючий з болем говорив про те, чого довелося зазнати від початку війни на рідній Холмщині, а не лише від 1943 р. Це вже був апогей *розв'язання української проблеми*, вирішення якої розпочалося значно раніше.

Отже, повернімося до витоків того розливу *українсько-польської крові*, який стався у роки війни. Повернімося, власне, до міжвоєнних років і спробуймо дещо згадати зі спільної історії *Волині і Холмщини*. Якщо мати на увазі другу, то польській суспільній думці наполегливо втлумачувалося, що тут ніколи не було українців, а були *зросійщені поляки*, які не зі своєї вини стали *православними*. Більше того, звертаючись до ліквідації російською царською владою *Уніатської (Греко-католицької) церкви* у 1875 р., а потім до т.зв. *Толеранційного указу* царя від 1905 р., коли на *римо-католицизм* перейшло понад 200 тис. місцевих українців, які не хотіли належати до *Російської православної церкви*, суспільству пояснювали, що ті люди повернулися

до свого *природного стану*, якого були чи не насильно позбавлені.

Національно-релігійно-політична експансія поширилась на Волинь після входження її до складу відновленої Польської держави, знову ж таки під тим самим гаслом, так нібито вона була *споконвічною польською територією*. Що за тим крилося, доволі легко довідатися з висловлювань польських міжвоєнних політиків. Наприклад, польський політик Роман Кроль, що певен час був послом Польщі в Німеччині, видав у 1939 р. книгу про польську внутрішню і зовнішню політику, в якій головне спрямування її на сході визначив наступним чином: «Червона Русь і польська частина Волині (читай – Холмщина з Підляшшям та нинішня Волинська, Рівненська і частина Тернопільської областей. – *Авт.*) мусять стати повністю польськими. Маємо на те повне право, тому що ми підписали про це угоду з українським народом і ця угода стверджує, що Україна є на схід від наших кордонів (що мав на увазі польський політик, можемо лише здогадуватися, бо таких угод було дві – перша 1920 р., яку побіжно називають угодою *Петлюри – Пілсудського*, і друга, підписана у Ризі в березні наступного року, вже представниками *радянського уряду* України. Якщо мова про територіальні розв'язання, то в обох випадках вони, по суті, ідентичні, хоч за часів СРСР стверджувалося, що Петлюра віддав українську землю Польщі. Однак, делікатно промовчувалося, що те саме зробив радянський уряд. Було б краще відверто сказати, що як у першому, так і в другому випадку ні влада УНР, ні радянська влада, поставлені у безвихідь, іншого виходу не мали. – *Авт.*) Білоруси повинні розчинитися в польському морі, як одна з віток нашого народу, і ніщо не стоїть тому на перешкоді. Але це треба робити швидко, щоб у випадку якоїсь зміни, цей елемент не був чужим у наших кордонах. Жиди (євреї. – *Авт.*) не повинні і не можуть бути поляками. Для поладження жидівського питання є тільки один шлях: їх виїзд з Польщі і то не протягом довшого часу, а за кілька років. Польщу повинні залишити принаймні три мільйони жидів»¹. Отаке собі розв'язання проблеми відразу трьох народів задля вирішення питання *життєвого простору* для Польщі.

Доречним буде проілюструвати вище сказане ще одним висловлюванням державного діяча Другої Речі Посполитої Маріана Зиндрам-Косьцялковського, який займав високі посади у владних структурах, зокрема був у парламенті заступником голови Безпартійного блоку співпраці з урядом, у 1934-1935 рр. міністром внутрішніх справ, у 1935-1936 рр. прем'єр-міністром, у 1936-1939 рр. міністром суспільної опіки. Цей політик у 1936 р. під час зустрічі з українськими депутатами Сейму від Волині, які власне входили до того Безпартійного блоку (серед присутніх депутатів були Петро Певний і Степан Скрипник – пізніший патрі-

арх Української православної церкви) на їх запитання, яка перспектива українського шкільництва заявив наступне: «Я не буду дискутувати про Волинь, як про українську землю. Це ні до чого не приведе, і ми тут з вами спільної мови не знайдемо. Не заперечую, що на Волині є *етнічна маса, яку ви називаєте українцями* (курсив наш. – *Авт.*). Зрештою, я лише із ввічливості вживаю терміну «українець» замість «русин». Але зрозумійте, панове, що це є польський край (Волинь?! – *Авт.*) і для нього єдиний шлях – це *повна асиміляція* (курсив наш. – *Авт.*). І ви, мої панове, замість того, щоб допомогти урядові, роз'яструєте справи, які вже мохом поросли. Прошу, не вважайте мене українофобом. Я не є ворогом української нації. Але ця нація живе поза кордонами польської держави (он як! – *Авт.*). Я не відмовляю права населенню говорити тою мовою, якою воно хоче, але державною мовою є польська і лише нею може відбуватися навчання в школах»².

Поглянемо на справу очима польської політичної еліти у роки Другої світової війни стосовно того, що мало б бути на українських етнічних землях по її закінченні. Якщо бодай побіжно спробувати проаналізувати програмові документи основних політичних сил країни, то загалом всі вони зводилися до відтворення Польщі після війни в межах довоєнних кордонів на сході, а на заході – пересунення їх до Одри і Ніси. Деяко випадали з того лише крайні ліві сили, які орієнтувалися на Радянських Союз, бо просто не могли йому суперечити. Але й вони намагалися *випросити* у могутнього зверхника хоч якусь територіальну поступку. Їм відмовили у Львові, чи Вільнюсі, але задовольнили клопотання про ті території, які за проектом Микити Хрущова мали скласти майбутню *Холмську область* у складі УРСР³.

Отже, як, наприклад, бачили повоєнні кордони Польщі *національні демократи*? Вони орієнтувалися на пересунення західного кордону своєї країни до Одри і Ніси Лужицької, що відповідає нинішньому розмежуванню Польщі з ФРН. Що ж стосується східного кордону, то до нападу Німеччини на СРСР усі відлами національних демократів вважали, що тут слід було вернутися до кордону, визначеного на підстав Ризького договору, тобто повернути до Польщі західноукраїнські, західнобілоруські та литовські терени, що перебували в її складі у міжвоєнний період. А з початком німецько-радянської війни у їх середовищі з'явилось чимало проектів відтворення *Великої Польщі*. Згідно з ними, східний кордон Польщі мав сягати на півночі Латвії, на північному сході – *Смоленських воріт*⁴.

Згідно з такими передбаченнями південний кордон *Великої Польщі* мав упиратися в Прут, Дніпро, Південний Буг і Чорне море. Як вважає польський вчений Влодзімеж Бонусяк, це був *експансіоністський план*, який передбачав ліквідацію Литовської держави, а також включення до Польщі значних

територій України та Білорусі. Очевидно зрозумівши, що перебрали через край, лідери національних демократів видали для внутрішнього вжитку таємний документ *Кордони Великої Польщі*, в якому дещо зменшили апетити стосовно надбання територій на сході. Згідно з документом, східний кордон Польщі мав би проходити вздовж лінії Вітебськ – Орша – Могилів на півночі, а на півдні – від Вінниці до Дністра і Чорного моря (без Одеси). Щоправда, навесні 1944 р. на шпальтах офіційної преси національних демократів вже йшлося про кордони лише у відповідності з Ризькою угодою 1921 р⁵.

Цікавим буде, в контексті піднятої проблеми, звернути увагу на те, що на зламі 1943-1944 рр. національні демократи опрацювали три важливі документи щодо майбутнього повоєнної Польщі. Ними були: *Національна економічна програма*, *Національна сільськогосподарська програма* і *Головні завдання національної шкільної політики і виховання*. Програми як програми. В усіх країнах політичні сили, які справляють чи збираються справляти владу в різні часи заради власної популяризації, особливо у переломні моменти, висувують *програмові документи*. Але ж нас з того всього найбільше цікавить, що ж мало бути на *східних кресах*, до яких відносилась і Волинь, не будемо вже говорити про Холмщину з Підляшшям. Там, згідно зі згаданими документами мало продовжуватись *зміцнення польськості* економічними, політичними, виховними, у тому й примусовими заходами⁶.

Для прикладу можна ще зіслатися на позицію лідерів селянського руху з цього питання. Мова про *Ідейно-програмову декларацію селянського руху*, як називався документ від грудня 1943 р. Що стосується питання східного кордону, то автори документу однозначно висловлювалися за «відтворення наших [тобто польських. – Авт.] кордонів на сході такими, якими вони були до вересня 1939 року [тобто, включно з Західною Волинню і Східною Галичиною, іменованою Східною Малополющею. – Авт.]. Цікаво, що й ця політична сила, котра, як і інші, висловлювалася за збереження за повоєнною Польщею західноукраїнських, як рівнож західнобілоруських і литовських земель, ставила нарівні з іншими вимогу передачі Польщі земель, якими володіла Німеччина. В аналізованому документі стверджувалося, що «Одра і Лужицька Ніса мають становити західний кордон Польщі. Приєднання до Польщі Східної Пруссії і Гданська гарантуватиме їй [безпеку. – Авт.] та належний доступ до моря»⁷.

Можна б продовжувати аналіз програмових документів інших політичних напрямів польського політикуму під час війни. Між ними мали місце ті чи інші відмінності, але вони були не настільки суттєвими, щоб можна було зробити висновок, що вони могли у повоєнний час змінити становище корінних жителів західноукраїнських земель у бік

задоволення їх національно-релігійних, а за ними й соціальних інтересів.

Якщо ж повернутися до початку розмови на підняту тему, тобто до *Волинської трагедії* 70-літньої давнини, то саме тепер йде чергова хвиля дискусій навколо цієї проблеми. Ще раз повторимося. Справді це трагічна сторінка в історії польського народу. Але вибудовування *висновку* на однобічному засудженні дій української сторони не принесе позитивного результату. Ось тепер у Сеймі РП зареєстрований законопроект з засудженням в однобічному порядку дій українських незалежницьких організацій. Не можна стовідсотково стверджувати, що згаданий законопроект має шанси набрати чинності. Але, на мою думку, він розрахований на здобуття якоїсь політичної вигоди силою, яка його подала. Швидше за все, його не приймуть. Адже він ніяким чином не сприяє зміцненню сучасних українсько-польських міждержавних взаємин, які доволі динамічно розвиваються. Інша справа, що, на жаль, в середовищі українського політикуму мають місце прояви нерозуміння деякими посадовцями важливості для України вироблення єдиної для держави позиції з цього дражливого питання трагічної для обох народів минувшини, а не відшукування будь-якої нагоди для того, щоб зашкодити політичному супротивникові у власному суспільстві.

Так чи інакше, *обидві сторони* волею долі змушені знайти спільне розв'язання проблеми, яка ятрить рани 70-літньої давнини. Було б безглуздом з українського боку, вкотре повторимо у цьому короткому матеріалі, заперечувати факт знищення значної кількості *етнічних поляків* на Волині, а потім і в Галичині. Але й певна кількість українців на названих теренах загинула від рук польської сторони як під час Другої світової війни, так і впродовж міжвоєнного двадцятиліття. Автор цих рядків свідомо уникає кількісних показників загиблих з обох боків, бо було б негоже говорити про те, що з одного боку загинуло стільки-то людей, а з іншого – стільки. Йдеться про факт як такий. Безкінечне *нагнітання суспільної думки* з метою однобічного звинувачення у *людинобвистві* однієї сторони *не може нас примирити*.

Цілком очевидно є стурбованість обабіч українсько-польського кордону з цього приводу. І це цілком зрозуміло, бо кожна із сторін завжди знайде аргументи для звинувачення іншої. Можна говорити про те, хто кого почав першим нищити, хто діяв у відповідь. Українська сторона має свої аргументи, які зводяться до того, що польська сторона, перефразовуючи німецьке *Drang nach Osten* (в перекладі українською – *Натиск на Схід*), завжди намагалась поширити свій *життєвий простір* коштом східних сусідів, у нашому випадку українців, застосовуючи при цьому заходи далеко не цивілізовані, хоч багато говорилось впродовж століть про *цивілізаторську місію поляків* на Сході. Але, на

жаль, насправді так не було. В цьому легко переко-
натися на прикладі поділу спадщини Габсбургів по
Першій світовій війні, коли українці, з одного боку,
вважали, що *Галичина є П'ємонт українським*, а
польська, навпаки – *польським*. Що за тим посліду-
вало, добре відомо. При тому відомо також, яку
роль відіграла 80-тисячна армія, сформована у
Франції під командуванням генерала Юзефа Галле-
ра для боротьби з більшовиками. Однак вона пот-
рапила на терени Галичини і Волині, де вславилася
розправами над українцями, особливо у сільських
місцевостях Волині, щоб переконати їх у тому, що
то *споконвічна польська земля*. Не сприяли поліп-
шенню українсько-польських міжлюдських взає-
мин заходи щодо *усмирнення* в Галичині, чи тій же
Волині. Особливо помітний негатив справдила т.зв.
пацифікація 1930 р., коли було зруйновано чимало
українських сіл, а тисячі людей зазнали фізичних
тортур, або й якась кількість з них була позбавлена
життя. Зумисне поселення на Волині т.зв. *осадни-*
ків, які мали її колонізувати. Створення т.зв. *Со-*
кальського кордону, завдання якого полягало у то-
му, щоб заборонити проникнення українського
друкованого слова з Галичини на Волинь і Холм-
щину. *Руїна православ'я* на Холмщині, апогеєм якої
стали жакливі події 1938 р. Спочатку поодинокі, а
потім масові вбивства українців на Закарпатті під
час Другої світової війни на по її закінченні⁸.

Свою правду має польська сторона, коли йдеть-
ся про 1943 р. на Волині. Таким чином, кожна зі
сторін буде винити іншу. А в результаті не насту-
пить взаємне примирення. Поза сумнівом, мають
рацію ті, хто закликає не до взаємних звинувачень,
а до взаємного вибачення і на ґрунті цього – *при-*
миренья, як це свого часу сталося між Німеччиною
і Францією, Німеччиною і Польщею, незважаючи
на те, що проблеми між тими народами були не
менш складними, ніж українсько-польські.

Якщо тільки поглянути на публікації, видруку-
вані останнім часом на шпальтах часопису
Об'єднання українців у Польщі *Наше слово*, то вла-
сне саме про те в них йдеться. Зокрема, доктор іс-
торичних наук, професор Роман Дрозд в обширній
статті *Дві кривди, дві жертви* звернув увагу на те,
як відчують себе українці в нинішній Польщі на
фоні роздмухування польсько-українських проти-
річ⁹. Київський науковець, доктор історичних наук,
професор Ігор Ільошин через тиждень у тій же га-
зеті опублікував статтю *Волинська трагедія 1943 –*
1944 років. У ній він говорить про провину україн-
ців, але й не оправдовує польської сторони за від-
повідні вчинки щодо українців в інших регіонах,
як, зрештою, і на Волині, закликаючи до взаємного
примирення¹⁰. Очевидно такі матеріали з'являти-
муться і далі, хоч, безумно, не бракує й публікацій
іншого характеру, які, відверто кажучи, не прино-
сять користі обом народам, які хотіли б примирити-
ся і, переступивши через минуле, не завжди без-

хмарне, налагодити справді добросусідські стосун-
ки на рівні міжлюдському на зразок того, як вони
розвиваються між нами на міждержавному рівні.

Автор хотів би познайомити шановного Читача
з двома документами з *Центрального архіву Мініс-*
терства національної оборони Польщі у перекладі
українською мовою, які походять з 1937 р. і стосу-
ються Волині та Холмщини, власне здійснення на
тих теренах, де переважало українське населення,
національно-релігійної політики, що послужило
однією з причин загострення українсько-
польського протиріччя під час війни. Якщо ж нага-
дати, якими засобами рішення, записані в тих та
подібних документах, втілювались у життя, все
інше стане зрозумілим. Отже, висновок може бути
лише один – *шукати те, що може нас об'єднати,*
а не роз'єднувати.

Документ 1

Інформація № 1 з пленарного засідання Координаційного Комітету при КОК [Командуванні округу корпусу] II в Люблині 4 червня 1937 р.

Присутні:

Командувач округу корпусу [ОК] № II
бриг[адний] ген[ерал] Мечислав Сморовинські,

Помічник Керівника ОК II дипл[омований] під-
полк[овник] Стефан Івановські,

Начальник штабу ОК II дипл[омований] під-
полк[овник] Вацлав Будревіч,

Кер[івник] Сам[оврядованого] від[ділу]
прик[ордонної] військ[ової] безп[еки] Штабу КОК
II дипл[омований] майор Станіслав Крогульські,

Кер[івник] секрет[аріату] Пороз[уміння] поль-
ських об'єднань у Львові дипл[омований] майор
Домонь,

Кер[івник] Сам[оврядованого] від[ділу] осв[іти]
Штабу КОК II капіт[ан] В'єслав Жарські.

Представники влади і гості:

Нач[альник], д[октор] Хмельніковські –
предст[авник] п[ана] Люблинського воєводи,

Вице-воєвода Конопацькі – за п[ана] воєводу Во-
линського,

Візитатор Васьневські – предст[авник] п[ана] ку-
ратора О. С. Люблинського,

Візитатор Шоен – предст[авник] п[ана] Курато-
ра О. С. Волинського

Нач[альник] Сусп[ільно]-Політ[ичного відділу]
уряду воєв[оди] Стефаніцкі,

Професори Люблинського кат[олицького] уні-
верситету:

п[ан] Ігнаци Чума,

п[ан] Вітольд Кшижановські,

п[ан] Скварчинські,

п[ан] Зигмунт Кукульські,

п[ан] Антоні Козловські – представник З Н П
Люблин,

п[ан] Б. Янковські – представник З Н П Волинь, кс[ьондз] З. Сурдацькі – предст[авник] Кат[олицького] об'єд[нання] молоді, Люблин, п[ан] Стефан Сікорські – предст[авник] С[пілки] сільської молоді «Посів»

Делегати спілок, об'єднаних у Координаційному Комітеті:

- 1) Спілка стрілецька, Люблин – п[ан] дир[ектор], інж[енер] Ф. Гадомські;
- 2) Воєводські федерації ПЗОО, Люблин – д[окто]р В. Друждж;
- 3) Воєводські федерації ПЗОО, Волинь – д[окто]р Габіч;
- 4) Спілка резервістів Люблинського округу – капіт[ан] у відст[авці] Майліх;
- 5) Залізнична військ[ова] служба Радомського округу – маг[істр] Альфред Пецух;
- 6) Поштова військ[ова] служ[ба], Люблин – кап[ітан] у відст[авці] Антоні Шульц і п[ан] Міллер Едвард;
- 7) Військ[ова] служ[ба] лісників – п[ан] Болеслав Лісіцькі;
- 8) Жіноча військ[ова] служ[ба] охорони держави – п[ані] Ганьска Марія і п[ані] Ролінська;
- 9) Спілка суспільної праці жінок, Волинь – п[ані] Гроховска Ванда;
- 10) Спілка польського гарцерства, Люблин – п[ан] дир[ектор] Моневські Т.;
- 11) Спілка польського гарцерства, Волинь – п[ан] маг[істр] Адамець Леопольд;
- 12) Спілка протипожежної охорони, Люблин – п[ан] Бобер Ю.;
- 13) Спілка протипожежної охорони, Волинь – п[ан] Красінські Ст.;
- 14) Сп[ілка] польських легіонерів Волинського округу – п[ан] Чистовські Ян;
- 15) Спілка неов'яків Люблинського округу – п[ан] Лелек Стефан;
- 16) Польський Червоний Хрест Волинського окр[угу] – п[ан] капіт[ан] у відст[авці] Хробак Ян;
- 17) Ліга пов[ітряної] і п[роти]газ[ової] оборони, Волинь – п[ан] Красінські Г.;
- 18) Морська і Колоніальна ліга, Люблинський окр[уг] – п[ан] нот[аріус] Смульські і п[ан] д[окто]р Моджевські Ян;
- 19) Сп[ілка] к[олишніх] добровольців Польської армії – п[ан] Клопотовські Вл.;
- 20) Т[овариств]о приятелів Сп[ілки] стріл[ьців], Люблин – п[ан] дир[ектор] Ніжинські Каз[імеж];
- 21) Спілка військових осадників, Волинь – п[ан] Новіцкі Пётр;
- 22) Польська шкільна Мати, Волинь – п[ан] Міхаловські.

Засідання розпочинає керівник, бригадний генерал Мечислав Смравінські, наголошуючи, що ме-

тою зібрання є обговорення засад, на підставі яких має відбуватися їх реалізація.

Зібрання схвалює запропонований керівником наступний порядок денний:

I

1. Прийняття статуту Координаційного комітету.
2. Доповідь дипл[омованого] майора Л. Домоня «Польсько-українське питання».
3. Характеристика території ОК II та настанови для Координаційного комітету, які з цього виникають – член К[оординаційного] к[омітету], начальник штабу КОК II.
4. Обговорення доповідей.

II

5. Вимога звітів від членів КК про утворення відділень громадянського виховання (заповнення формулярів).
6. Ухвалення висновку про обов'язковість наказів та розпоряджень керівництва КК для організації членів Координаційного комітету.
7. Обговорення організації виконання робіт у справі акцій громадянського виховання, антикомуністичної, ревіндикаційної та розбудови польського стану посідання.
8. Різне.
9. Закінчення зібрання.

до 1

Керівник пропонує схвалити статут, який визначає форми роботи КК та надає Президії Комітету відносну свободу діяльності, а також надає згрупованим у Координаційному комітеті суспільним організаціям право на ведення роботи у рамках статуту. Порядок денний схвалено одностайно.

до 2

Дипл[омований] майор Домонь, керівник Секретаріату Порозуміння польських суспільних організацій у Львові виголошує багато ілюстровану графіками та мапами доповідь «Польсько-українське питання». Доповідач вичерпно висвітлює економічні та суспільно-політичні відносини на терені ОК IV (Львівське, Тернопільське, Станіславівське воєводства). Зазначає високу організаційну активність українців на економічній ниві (розвиток кооперації, торгівлі, сільськогосподарської колонізації, навіть промисловості), шкільній (відносно багато українських шкіл і активність вчителів), костельній (українізація греко-католицької церкви), суспільній та політичній (явище організаційної концентрації, ріст накладу української преси). У результаті цієї акції щоразу більше зміцнюється український елемент, у той час як з польського боку виникають проблеми з організацією польської роботи. Такий стан вимагає енергійної, планової та одностайної роботи польського суспільства, що на терені ОК IV зустріло розуміння тамтешньої громади [польської. – *Авт.*] суспільства. У Львові створено Комітет Порозуміння польських суспіль-

них об'єднань, на чолі якого стане керівник ОК IV ген[ерал] Карашевич-Токажевські. Незважаючи на короткий час існування, Комітет вже може похвалитися результатами роботи, а свою діяльність щоразу більше поглиблює. Метод роботи – це погоджена концентрація зусиль для утримання так важливої для польської державності території.

до 3

Начальник штабу КОК II дипл[омований] підполковник В.Будревіч у своєму рефераті «Характеристика території ОК II та вказівки для Координаційного комітету, які з цього випливають» охарактеризував східну частину території ОК II з позиції обороноздатності, обґрунтовуючи ряд вказівок для діяльності польських організацій, згрупованих у Комітеті. Аналіз стосунків на території Волинського воєводства і 5-ти східних повітів Люблинського вимагає солідної, консолідаційної акції усіх товариств і польських суспільних верств населення, щоб переважити українську діяльність активністю та високоякісною концентрацією зусиль, щоб зміцнити та зробити тривалою польськість Волині. Суспільну силу на цих територіях повинні консолідувати організації, об'єднані у Комітеті.

На закінчення промови пропонує розглянути та ухвалити вказівки у формі поданої ним Ухвали.

до 4

Перед відкриттям дискусії головуєчий зазначає, що:

а) платформа діяльності КК тимчасово має внутрішньо-організаційний характер зібраних громадських об'єднань;

б) запропонована ухвала – не є таємницею для членів організації, вона не повинна слугувати як акція пропагандистського характеру;

в) діяльність КК буде аполітичною, спрямованою по лінії інтересів війська та оборонної спроможності Польщі; про так звану «волинську політику» не будемо вирішувати; присутність представників державної влади Волині забезпечує співпрацю по всій лінії;

г) роботи в організаціях не можна базувати тільки на В[ійську] П[ольському], але її необхідно розширити на «польську» політику.

У дискусії взяли участь:

п. Доктор Моджевські – у справі осадницько-колонізаційних поселень в Східній Малопольщі та так званих «тутешніх» на Поліссі, яких необхідно якнайшвидше перетворити на поляків;

п. інж. Гадамські – пропонує у III пункті ухвали змінити слова «не знеохочувати їх» на «зміцнювати у них лояльність»;

п. Чистовські – звертає увагу на важливість проєктованої ревіндикаційної акції. Ця акція повинна надати переконливі докази одвічної роботи, господарювання та володарювання Польщі на Волині;

п. нач. Стефаніцкі – підкреслює необхідність базування діяльності Комітету на відповідних фі-

нансових засобах, докладніше обговорює справу пропаганди у пресі. Під час свого короткого перебування на Волині ствердив, що українська преса сотнями тисяч примірників заливає зі Львова усю Волинь, сягаючи по Холмщину і Підляшшя, діючи планово, у той час коли польська преса не впливає на маси, не доходить до всіх закутків Волині; польські організації, маючи дуже незначні фонди, не можуть розгорнути акцію у відповідно широких масштабах; необхідно знайти кошти, а Люблин та Луцьк перетворити на сильні осередки випромінювання властивої пропагандистської акції на наші кресові землі;

п. дир. Ніжинські запитує, як має укладатися ставлення Комітету, а опосередковано військової влади, до деяких, на думку промовця, не завжди відповідних починань адміністративної державної влади;

п. доктор проф. Кшижановські порушує справу швидкої побудови радіопередаючої станції в Луцьку, з якою необхідно з'єднати радіокабелем Люблин, щоб забезпечити вплив люблинському польському осередку на Волинь;

п. Новіцкі – говорить про розв'язання проблеми безробіття української молоді, бачачи у цьому засіб протидії втягнення цієї молоді у деструктивну акцію.

У зв'язку з контекстом дискусії її учасники дипл[омований] майор Домонь і дипл[омований] підполковник Будревіч надають додаткові пояснення у справі колонізаційно-осадницької акції, акції пропаганди у пресі, «тутешніх» полішуків та протидії рутенізації населення Кресів.

Головуючий після закінчення виступів уточнив деякі порушені у дискусії проблеми, а саме:

«Ревіндикаційна акція» вимагає опрацювання відповідних шляхів та методів, які будуть реалізовуватись протягом наступних років з належною ретельністю.

«Фінансування» – цією надзвичайно важливою справою Комітет найближчим часом не збирається безпосередньо займатися, зрештою, у такій діяльності крилася б небезпека для ідеологічної роботи Комітету. Натомість як Комітет, так і польські об'єднання будуть старатися спільними зусиллями розв'язати відповідним чином цю проблему.

«Ставлення до державної влади» – ми повинні бути переконані, що вся державна влада підтримує інтереси Польщі. Справу так званої волинської політики ми не порушуємо і не будемо на цю тему дискутувати, бо це належить робити державній владі.

«Парцеляція» є та завжди буде реалізовуватись під кутом бачення польських інтересів на Кресах.

Нарешті воєвода Конопацькі стверджує від імені Волинського воєводи, що наріжним каменем діяльності державної влади на Волині є політика, яка постійно спрямована на зміцнення польськості та

повне укорінення на Кресах прав Польщі, забезпечує погоджену діяльність адміністративної та військової влади.

Подана на голосування дипл[омованим] підполковником Будревічем ухвала була одностайно прийнята з поправкою п. інж. Гадамського (додаток № 1).

до 5

Капітан В. Жарські просить зібраних делегатів, згрупованих у Комітеті об'єднань (організацій), про заповнення та здачу до секретаріату формулярів у справі про утворення відділень громадянського виховання, після чого присутнім було роздано копію реферату «Антикомуністична акція».

до 6

Капітан В. Жарські пропонує затвердити у формі ухвали зобов'язань організацій, які входять до складу Комітету, виконання директив Комітету. Ним запропонована ухвала такого змісту: «Представники організацій, які входять до складу Координаційного комітету при КОК ІІ, зобов'язуються усі зазначені директиви та розпорядження керівництва Координаційного комітету виконувати сумлінно, розуміючи потребу узгодженої і планової співпраці для справи піднесення оборонної спроможності Держави», поставлена головуючим на голосування, одностайно прийнята.

до 7

Капітан В. Жарські висловлюється про організацію виконавчих робіт стосовно справ громадянського виховання, антикомуністичної акції та ревіндикаційної акції, щодо якої ще будуть видані детальні розпорядження. Регіональна акція буде проводитись визначеними Президією Комітету для виконання певних справ керівників (заступників), з якими будуть співпрацювати місцеві організації, які входять до складу Комітету. Комітет не буде створювати своїх відповідників у формі локальних координаційних комітетів.

До висновків референта головуючий додає:

а) ініціатива у галузі запроектування якості робіт і методів їх виконання, спрямована до Комітету, надзвичайно бажана;

б) організації, зосереджені у Комітеті, нехай не починають акції назовні без попереднього погодження цього з Комітетом;

в) Комітет звернеться до деяких організацій про детальніші організаційні інформації;

г) деяких справ, які не підлягають Комітетові, ми не будемо реалізовувати, тому що для цього створено інші організації. Однак можливим є інформування відповідних установ про позицію Комітету.

до 8

Інших питань не піднімалось.

до 9

Після вичерпання порядку денного головуючий, дякуючи зібраним за участь у засіданні, зазначає,

що після сьогоднішнього визначення засад діяльності вони приступлять до виконання роботи, висловлюючи переконання, що при погоджених суспільних зусиллях робота дасть позитивні результати. На цьому засіданні закінчено.

Люблин, червень 1937 р.
Головуючий:
М. Сморовінські,
бригадний генерал.

Секретар
В. Жарські,
капітан

Переклад з польської мови.

Джерело: *CAW 3 DP I, Sygn[atura]. 1, 313. 3/2 s[trony] nienum [erowane].*

Документ 2

Основні завдання щодо полонізації Холмщини

I. Головна ідея

А) Всі православні Холмщини є зукраїнізованими поляками, які через натиск окупантів відпали від польськості.

Полонізаційна акція щодо православних, які розмовляють польською та вважають себе поляками. Їх необхідно трактувати як поляків і проводити роботу з ними з позиції релігійної ревіндикації. Її слід проводити обережно та індивідуально стосовно осіб і сімей, щодо яких існує впевненість що вони:

- 1) байдужі до української церкви;
- 2) свідомі того, що вони самі чи їхні предки перейшли на православ'я під примусом царату;
- 3) підлягли полонізаційному впливу такою мірою, що зміна визнання стала їх внутрішньою потребою;
- 4) поодинокі проживають у великих польських поселеннях;
- 5) матеріально залежні від факторів, які зумовлюють бажання чи умову зміни визнання.

Б) Полонізаційну акцію стосовно православних, прив'язаних до православної релігії та до поляків, які видають себе за русинів, необхідно проводити з позиції не релігійної ревіндикації, а полонізації православ'я, тому що релігійний підхід до православного населення може вразити людей, які виростили у цій релігії та прив'язані до неї.

Релігійний підхід, полонізація церкви може вразити досить велику кількість православного духовенства, яка на захист свого матеріального добробуту перейде до українського табору, якщо усвідомить, що ця акція [полонізаційна. – Авт.] спрямована на погіршення їх майнового стану.

В) Під час полонізації православної церкви необхідно домогтися, щоб проповіді виголошувалися польською мовою, щоб релігія вивчалася польською мовою, щоб духовенство зверталось до населення загальноповживаною мовою, тобто польською. А сама служба Божа має відправлятися староцерко-

вною мовою, а у римо-католицькій церкві – латинською.

Необхідно форсувати гасла, що поляки на терені Холмщини мають спеціальну колонізаційну місію і тому на цій платформі повинні консолідувати всі свої зусилля, не даючи поглинути себе політичним розбіжностям, витрачаючи енергію на внутрішні політичні тертя. Перенесення боротьби, чи навіть політичної упередженості, на територію колонізаційної акції є ліквідацією самої акції. Необхідно підкреслювати, що паном на цій землі є той, хто за цю землю воював, за цю землю молився та за польськість цієї землі терпів.

Г) Стосовно національно свідомих українців необхідно відстоювати таку думку: Річ Посполита, як і величезна більшість її громадян, прихильно ставиться до побудови Української держави, однак поза межами сучасної Польщі. Впливи цієї групи необхідно всіма можливими способами утруднювати та висміювати і не допустити проникнення впливів зі Східної Малопольщі та Волині.

Д) При сьогоднішній націоналізації торгівлі та промисловості необхідно визнати сприятливим, що краще єврея не усувати з цієї сфери, якщо його місце займе не поляк, а свідомий руський націоналіст.

II. Вказівки до виконання

А) Релігійна акція

1) Загальне правило, якого не треба приховувати, є таким: на землях колишньої Холмщини були виключно поляки, та й то католики. Сьогодні православ'я не знищується, але воно не може бути розплідником українізму і також не може його зміцнювати.

Православне духовенство має беззастережно підпорядкуватися колонізаційній акції. Повинно відчувати постійний нагляд і контроль польського суспільства і влади. Навіть тінь акції русифікації з боку православного духовенства та шкідливі попи повинні усуватися всіма способами.

2) У ревіндикаційній релігійній акції мають знайти своє місце найкращі члени з-посеред духовенства всієї Люблинської курії.

Роботи необхідно проводити для залучення окремих душ і родин. До римо-католицького навчання релігії повинні втягуватись православні діти. Приготування до першої сповіді і причастя повинно проводитись католицьким духовенством.

Православні, які змінюють обряд у зв'язку з хрещенням, шлюбом чи похованням, повинні звільнятися від усіх оплат з цього приводу.

У змішаних, з національного погляду, місцевостях оплати за релігійні послуги повинні бути дешевшими, ніж у православного духовенства.

Надавати дозволи на змішані подружжя можна тільки за умови хрещення дітей у римо-католицькому костелі.

Формувати ряд нових парафій.

Посилити акцію католицької молоді на змішаних територіях та допустити до неї православну молодь, перейменовуючи на цих же територіях назву католицької молоді на назву християнської молоді до часу ліквідації православ'я.

3) а) Адміністративна влада не може допустити збільшення кількості православних парафій.

б) Ліквідувати [посади. – *Авт.*] позаштатних попів.

в) Ліквідувати закриті церкви.

г) Релігійні послуги та офіційна мова попів повинна бути польською.

д) Ліквідувати адміністративні оплати при зміні православного обряду на римо-католицький.

е) Відзначити державними нагородами тих, кого переслідували за часів царату.

Суспільна акція

а) Організувати суспільну акцію проти православних проповідей і навчання релігії з використанням попами іншої мови, ніж польська. Це зобов'язання слід виконувати у формі публічних громадських виступів та декларацій.

б) На байдужих релігійно теренах підтримувати ухвали про ліквідацію закритих церков.

в) Боротися зі змішаними шлюбами, якщо вони не укладаються у римо-католицькому костелі.

Б) Школа

а) Звільнити вчителів, непевних з національного погляду.

б) Навчання релігії повинно проводитись польською мовою, допустити до навчання релігії вчителів-поляків, які перейшли на православ'я з сімейних причин (одруження).

в) У школі протягом усього часу прищеплювати учням думку, що вони – поляки, що їх прадіди завжди були поляками, і ця земля завжди має належати до Польщі.

В) Адміністративна влада

а) Реорганізувати повіти так, щоб поляки становили в них переважну більшість населення.

б) Землі з парцеляції надавати тільки католикам, причому з західних частин Люблинського воєводства.

в) Активно підтримувати руську еміграцію за кордон та стримувати еміграцію поляків.

г) Під час землевпорядкування проводити політику змішування людського елементу.

д) Виселити усіх непольських громадян із повітів, у яких поляки становлять меншість, у Росію чи у повіти суто польські.

е) Не дозволяти утворювати виключно православні товариства.

ж) При наборі до війська закріплювати православних як поляків.

Д) Військо

а) У тій самій частині не повинні служити православні як з Люблинського воєводства, так і з Волині й Східної Малопольщі.

- б) Допустити їх до підфіцерського вишколу.
- в) У релігійних послугах трактувати [православних. – *Авт.*] нарівні з римо-католиками.
- г) Не толерувати руської мови у взаєминах.
- д) Допустити православних, пропольськи налаштованих, до організації П.В. і В.Ф.

(На цьому текст обривається, мабуть, закінчення загублене).

Переклад з польської мови.

Джерело: *SAW 3 DP I, Sygn. 1, 313. 3/2.*

Отже, з наведених документів видно, яким чином влада Другої Речі Посполитої намагалася перетворити Волинь і Холмщину з Підляшшям на *споконвічну польську територію*. А таких документів можна наводити безліч. Втілення їх у життя показало, що влада не цуралась найбрутальніших методів задля досягнення поставленої мети.

¹ Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новітні часи). Др. вид. – Вінніпег – Торонто : Волиняна XVII, 1989. – С. 222-223.

² Там само. – С. 223 – 224.

³ Макар Ю., Горний М., Макар В., Салюк А. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915 – 1947). Дослідження. Спогади. Документи. Т. 1. Дослідження. – Чернівці : Букрек, 2011. – С. 583-589.

⁴ Там само. – С. 469; Bonusiak W. Polska podczas II wojny światowej. – Rzeszów : Wyd. WSP, 1999. – S. 280 – 281.

⁵ Бонусяк В. Назв. праця. – С. 281.

⁶ Там само. – С. 281 – 282.

⁷ Там само. – С. 283.

⁸ Див., наприклад: Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби. Етносоціальний аспект. – Харків : Акта, 2011. – С. 310-315; Півень О. Українська і польська історіографія повстанського руху на Волині у першій половині 20-х років ХХ століття / Українці Холмщини і Підляшшя : Історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків. Зб. наук. праць. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня» – РВВ «Вежа» ВНУ імені Лесі Українки, 2008. – С. 72-79; Тютюн В. Польська преса 90-х років ХХ століття про українсько-польські стосунки у міжвоєнній Польщі (1921 – 1939 роки) / Там само. – С. 80-87; Колесник В. Українська інтелігенція Волині та Холмщини у боротьбі з національну школу / Там само. – С. 336-345; Макар Ю. Холмщина – терен українсько-польського етнічного пограниччя / Українці Холмщини і Підляшшя: Історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків. Зб. наук. праць. Т.2. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С. 23-33; Кучерепа М. Реакція волинян на акцію руйнування Православних храмів на Холмщині у 1937 – 1938 / Там само. – С. 39-48; Жив'юк А. Холмщина й Підляшшя на сторінках часопису «Волинь» (1941 – 1942 роки) / Там само. – С. 348-354.

⁹ Дрозд Р. Дві кривди, дві жертви // Наше слово. – 2013. – 14 квітня. – С. 6-7.

¹⁰ Ільюшин І. Волинська трагедія 1943 – 1944 рр. // Наше Слово. – 2013. – 21 квітня. – С. 6-7.